

Democratie als neutrale procedure of als levensbeschouwelijk ideaal?

door prof. dr. J. Hoogland

Hoe staat het met de democratie? Het is maar hoe je het bekijkt. Het gaat goed met de democratie in die zin dat zij als staat- of regeringsvorm onbetwist is. Niemand zal het nog in zijn hoofd halen de dictatuur als regeringsvorm te verdedigen. Sterker nog: zelfs dictaturen legitimeren zich door te beweren dat ze waarlijk democratisch zijn. De voormalige Deutsche Democratische Republik liep hierin vooraan. Maar ook elders in de wereld doen dictaturen hun uiterste best zich als 'volkrepublieken' of als waarachtige democratieën te afficheren. Mijn filosofische argwaan groeit echter precies daar, waar dingen vanzelfsprekend worden en geen discussie meer oproepen. En dat geldt ook voor de democratie. Want waar het democratische ideaal niet meer wordt betwist, is de praktijk ten aanzien van de democratie veel minder rooskleurig. Zowel in Amerika als in West-Europa blijkt de belangstelling voor verkiezingen dikwijls minimaal te zijn. In Oost-Europa vormt massale apathie en desinteresse een serieuze bedreiging voor het prille democratiseringsproces. En in grote delen van de derde wereld lijkt het met de democratie maar steeds niet te lukken.

Spanning tussen ideaal en werkelijkheid

Dat de situatie rond de democratie zo paradoxaal is heeft ongetwijfeld te maken met een spanning binnen de democratie zelf. De spanning namelijk tussen het democratisch ideaal - wat dat dan ook moge zijn - en de democratie als proces of procedure (de democratische rechten en regels). Onder het democratisch ideaal zijn vele dingen te vatten: vrijheid van meningsuiting, het recht van ieder om in besluitvormingsprocessen te participeren, het respecteren van de rechten van minderheden. Het is duidelijk dat zich in al deze onderdelen van het democratisch ideaal bepaalde ideeën schuil houden omtrent de vraag hoe mensen het beste kunnen samenleven, hoe zij het beste tot hun recht komen, hoe men het beste kan vast stellen wat in hun belang is, welke rechten zij hebben en welke zij hebben te respecteren als rechten van anderen. Nu ligt het voor de hand om het democratisch ideaal op te vatten als de maatstaf met behulp waarvan men de feitelijke gestalten van de democratie de maat nemen kan. In de trant van: de Nederlandse democratie is goed omdat zij beantwoordt aan het democratisch ideaal. Al gauw stuit men dan echter op een probleem. Want hoewel een aantal elementen onmiskenbaar deel uitmaken van het democratisch ideaal (zoals de hierboven genoemde), is het moeilijk om tot een eenduidige vaststelling te komen van wat eronder verstaan moet worden. Men zou kunnen zeggen: zoveel hoofden zoveel zinnen. Over de vraag wat de ideale democratie is zou democratisch besloten moeten worden. Hier stuit men op een paradoxale cirkel: de wijze waarop men zou moeten vaststellen wat de ideale democratie is zou zelf reeds democratisch moeten zijn. Een soortgelijke cirkel doet zich in de praktijk voor als het gaat om de vraag of bepaalde fascistische groeperingen wel deel mogen nemen aan de verkiezingen. Er staan dan dikwijls twee opinies tegenover elkaar. Binnen de ene opvatting is het ondemocratisch (d.w.z. is het strijdig het met het democratisch ideaal) wanneer men bepaalde groepen van deelname aan de verkiezingen uitsluit. Volgens de andere opvatting evenwel is het voor een goed functioneren van de democratie noodzakelijk dat groepen met een anti-democratische ideologie van verkiezingen worden uitgesloten. En ook in Algerije deed zich enkele jaren geleden zo'n soort paradox voor, toen de fundamentalistische moslims de verkiezingen wonnen en er een democratische meerderheid bestond voor de afschaffing van een parlementaire democratie naar westers model.

Het democratisch ideaal

Er is dus geen eenduidige omschrijving van het democratisch ideaal beschikbaar en deze is ook moeilijk vast te stellen vanwege de verschillende visies die erop bestaan. Tegelijk is het op zichzelf nu juist typerend voor de democratie dat geen enkele visie op het democratisch ideaal zonder meer aan ieder opgelegd kan worden. Sterker nog: men zou in zekere zin kunnen zeggen dat het tot het democratisch ideaal behoort, dat ieder standpunt dezelfde rechten heeft.

Maar welke visie men ook op de democratie moge hebben, een ding lijkt onvervreemdbaar inherent aan wat wij democratie noemen, namelijk dat het volk zelf regeert. Dit ideaal van de volkssouvereiniteit lijkt de essentie van de democratie uitte maken, dat niet afhankelijk is van de visie die men erop heeft. Het is juist op grond van dit gegeven dat christenen het nogal eens moeilijk hebben met de democratie. In een christelijke visie op de overheid staat de gedachte centraal dat de overheid een dienaar van God is en dit verdraagt zich slecht met de idee van de volkssouvereiniteit. Dat wil zeggen dat de christelijke participatie aan de democratie er één is die niet voortkomt uit de instemming met de genoemde idee. De democratie wordt dan bijvoorbeeld gezien als een bepaalde procedure van besluitvorming waaraan ook christenen vanuit hun eigen overtuigingen kunnen deelnemen. Daarmee is geen beaming van het ideaal van volkssouvereiniteit geïmpliceerd. Dus zelfs over zo iets essentieels als de idee van volkssouvereiniteit lijkt het mogelijk van mening te verschillen. De christelijke visie op de democratie maakt dan ook duidelijk dat de deelname aan het democratisch proces niet noodzakelijkerwijze instemming met een bepaald ideaal ten aanzien van de democratie betekent, althans niet met de gedachte van de volkssouvereiniteit. Iedere partij neemt deel vanuit een eigen visie op de democratie, waarbij de democratische procedures min of meer neutraal zijn. Sterker nog: de deelname aan het democratische proces kan tot het procedurele beperkt blijven: de democratie verleent ondemocratische opvattingen dezelfde rechten als democratische.

De procedure als ideaal

Zo zou men kunnen zeggen dat iedere partij of groepering dus een eigen levensbeschouwelijke of politieke visie bezit omtrent de democratie of het democratisch ideaal en eigen motieven heeft om aan de democratische procedures te participeren. Er zijn evenwel mensen die de democratische procedures zelf met het democratisch ideaal vereenzelvigen. Hun deelname aan het politieke proces wordt dus niet zozeer gemotiveerd door een eigen inhoudelijke politieke of levensbeschouwelijke visie. Nee, veeleer beschouwen zij de democratische vrijheden en rechten als een waarde in zichzelf: het democratisch ideaal is niets anders dan dat ieder zijn eigen mening mag hebben en uitdragen en dat de procedures waarbinnen de verschillende meningen met elkaar geconfronteerd worden zelf onverschillig staan tegenover de inhoud van die meningen. Anders gezegd: deze mensen maken van het negatieve vrijheidsbegrip (de vrijheid om te doen of te vinden wat men wil: vrijheid van...) dat inherent lijkt aan de democratie zelf het positieve ideaal (het ideaal in dienst waarvan de vrijheid staat: vrijheid tot...).

Nu zou men kunnen zeggen: de genoemde opvatting vertegenwoordigt zelf een bepaalde visie op het democratisch ideaal, die als de (neo-)liberale visie zou kunnen worden aangeduid. Op zichzelf is dat juist. Maar daarmee is een met deze opvatting gegeven asymmetrie nog niet opgeheven. Inderdaad heeft de genoemde opvatting van democratie een inhoudelijke component: zij gaat uit van een liberaal individualisme; mensen zijn mondige wezens en weten zelf het beste wat zij nodig hebben. Tegelijk maakt deze visie zich echter meester van de democratische procedures. Daarmee wordt enerzijds duidelijk dat het met de neutraliteit van deze procedures wel meevalt: zij komen zelf voort uit een inhoudelijke visie. Maar anderzijds heeft deze visie de pretentie boven de partijen te staan: eigenlijk zegt zij niets anders dan dat de democratische regels de beste methode vormen om inhoudelijk vast te stellen wat de beste manier van samenleven is en wat men als het algemene belang beschouwt.

Ineenstorting van de grote verhalen

Daarbij komt nog dat deze visie historisch misschien wel levensbeschouwelijk of ideologisch verankerd was (in het liberalisme), maar tegenwoordig steeds meer het karakter heeft van een verlegenheidsoplossing. Door de post-moderne ineenstorting van de 'grote verhalen' zijn de bredere politieke visies eveneens verdwenen. Het verdedigen van een omvattend inhoudelijk perspectief in het politieke debat heeft fors aan populariteit ingeboet. Het is ronduit moeilijk geworden levensbeschouwelijke kwesties in het parlement aan de orde te stellen.

Een partij als D66 lijkt - zij het met wisselend succes - van dit getij te profiteren. Deze partij laat zich inhoudelijk niet zozeer door een levensbeschouwing of politieke ideologie motiveren, maar legt vooral nadruk op de redelijkheid van het politieke debat en van de democratische procedures. Vandaar dat deze partij van de bestuurlijke vernieuwing een van haar centrale beleidsdoelstellingen heeft gemaakt. Zij bepleit in dat kader de gekozen minister-president, de gekozen burgemeester en de invoering van het referendum. Allerlei zaken, die niets te maken hebben met een inhoudelijk ideaal worden op de voorgrond geplaatst. In plaats van een inhoudelijke visie staat D66 vooral voor de redelijkheid van het democratische besluitvormingsproces zelf en werpt zich op als de partij die de democratie moet redden uit de klauwen van pluche-cratie, traditionalisme, ideologisering en politisering.

De genoemde ontwikkeling heeft meerdere onaangename gevolgen. In de eerste plaats dreigt het gevaar dat de verschillen tussen de onderscheiden levensbeschouwingen en politieke ideologieën hun inhoudelijke betekenis verliezen: voor de democratie zijn alle opvattingen gelijk. Het verdedigen van een inhoudelijke visie wordt dan al gauw uitgelegd als een ondemocratische poging om een ander jouw mening op te dringen. Het is weliswaar je recht om te vinden wat je wilt, maar je moet het voor jezelf houden. In de tweede plaats heeft deze ontwikkeling tot gevolg dat het democratische proces steeds gevoeliger wordt voor het zogenaamde electorale succes. Men draagt niet meer de eigen politieke visie uit, maar slechts de opvattingen die het gunstig doen bij de kiezer. Dit laatste kan zelfs tot gevolg hebben, dat het uitgesproken impopulair wordt om nog het inhoudelijke debat aan te gaan: wie zich tot woordvoerder en pleitbezorger maakt van politieke visies dreigt bijzonder kwetsbaar te worden. De enorme schommelingen in de uitslagen van de laatstgehouden verkiezingen voor de Tweede Kamer en de Provinciale Staten lijken deze ontwikkeling ondubbelzinnig te bevestigen. Mensen laten hun stem niet meer bepalen door een levensbeschouwelijke binding met een partij.

Afstand tussen burger en overheid

Uit bovenstaande volgt dat het een misvatting is de problemen van de hedendaagse democratie te zien als gevolg van het feit dat de afstand tussen overheid en burger te groot is. Integendeel: die afstand is veeleer te klein geworden. Een uiting daarvan is het succes van extreem rechtse partijen. Iedere keer staan politici vooraan om hun afschuw uit te spreken over het electorale succes van extreem-rechts. En als men dan al de hand in eigen boezem steekt, dan zegt men dat men de politiek dichter bij de burger moet brengen. Wat men echter zelden of nooit ter sprake brengt is dat de belangrijkste reden voor het succes van extreem rechts ligt in het feit, dat men door op extreem-rechtse partijen te stemmen politiek een belangrijke invloed heeft. Want hoewel de parlementaire invloed van de Centrum-Democraten gering is, hebben zij langs twee wegen een enorm effect op de politieke ontwikkelingen. In de eerste plaats toont iedere politicus zich uiterst gekwetst door het succes van de CD. Zo bezien heeft een stem op de CD als gebaar van afkeuring (en meer is het vaak niet) succes. In de tweede plaats blijken de partij-politieke standpunten wel degelijk ingrijpend beïnvloed te kunnen worden door het succes van extreem-rechts. De voortdurende debatten rond de problematiek van asielzoekers spreken dienaangaande boekdelen. Het lijkt erop dat partij-politieke opvattingen over dergelijke problemen veeleer van de kiezersgunst dan van een politieke visie afhankelijk zijn. Zonder een dergelijke visie blijken politieke partijen steeds minder verweer te hebben tegen hun resultaten in de polls.

Pleidooi voor visie

Mijns inziens is de enige remedie tegen deze ontwikkeling het democratische debat niet in zichzelf als waardevol te beschouwen, maar als iets wat zijn waarde ontleent aan de visies en posities die in dit debat verdedigd worden. De waarde van de democratie is niet gelegen in het feit dat het de ideale procedure is om vast te stellen wat het algemene belang is, maar daarin dat het een goede procedure is om de verschillende visies op het algemeen belang onderling te confronteren. Daarom dient het democratisch ideaal ook verder te reiken dan de democratische procedures. Het democratisch ideaal moet worden opgevat als de visie (levensbeschouwelijk of politiek) van waaruit de democratische procedures als wenselijk en respectabel worden beoordeeld. Een partij die van de democratische procedures zelf zijn ideaal maakt, eigent zich de democratie toe zonder zelf nog met een daarboven gelegen ideaal de politieke arena te betreden.

Wil ik hiermee een even nostalgisch als onhaalbaar pleidooi voeren voor het herstel van de grote politieke ideologieën? Valt er niet iets te zeggen voor de D66 zienswijze om niet te redeneren vanuit politieke filosofieën of doctrines, maar vanuit de politieke realiteit van het moment en het gezond verstand? Is niet volop gebleken dat de grote verhalen meer schade aanrichten dan recht doen aan de werkelijkheid? Het stellen van deze vragen is het beantwoorden ervan. Het ineensstorten van de politieke ideologieën kent zakelijke redenen. Immers, in hoeverre gingen deze ideologieën niet uit van de maakbaarheid van de samenleving naar de recepten van de politieke doctrines? Waren de grote verhalen niet dikwijls bijzonder pretentief en waren de politici niet vaak blind voor hun falen bij het realiseren van de grote plannen? Is de verzorgingsstaat als het grote politiek compromis in de eindeloze onderhandelingen tussen de dominante politieke stromingen niet onbeheersbaar gebleken en in een crisis verzeild geraakt?

Al deze tegenwerpingen zijn terecht. Toch lijken zij mij geen geldig argument tegen het ontwikkelen en uitdragen van politieke visies als zodanig. Hoogstens zijn zij een argument voor een kritiseerbare opstelling bij het uitdragen van deze visies. Dat het een moeilijke opdracht is om omvattende visies te ontwikkelen is evident. Maar dat is op zichzelf geen reden om het na te laten. Hoogstens kan men bepleiten, dat men zijn visie op een kwetsbare manier presenteert: waar in het debat zwakke punten in een visie zichtbaar gemaakt worden, moet dit gehonoreerd worden. Wanneer men deze kwetsbaarheid vermag op te brengen kan het democratische debat weer enorm aan inhoud winnen. Vooralsnog lijken politieke partijen de kiezersgunst echter hoger te waarderen dan hun eigen politieke geweten. En grote verhalen mogen een totalitaire trek hebben, de democratisch gepeilde kiezersgunst heeft dat zeker. Daarnaast is een 'groot verhaal' kritiseerbaar. Een meerderheid in de opiniepeiling is dat nauwelijks.

Bestandsnaam: Document2
Map:
Sjabloon: C:\Users\Liesje\AppData\Roaming\Microsoft\Sjablonen\Normal.dot
m
Titel:
Onderwerp:
Auteur: Liesje
Trefwoorden:
Opmerkingen:
Aanmaakdatum: 19-6-2008 12:09:00
Wijzigingsnummer: 1
Laatst opgeslagen op:
Laatst opgeslagen door:
Totale bewerkingstijd: 26 minuten
Laatst afgedrukt op: 19-6-2008 12:35:00
Vanaf laatste volledige afdruk
Aantal pagina's: 4
Aantal woorden: 2.350
Aantal tekens: 13.044 (ong.)